

Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Társadalomtudományi Kar

Szociológia Doktori Iskola

## **TÉZISGYŰJTEMÉNY**

**Gödri Irén**

### **Migráció a kapcsolatok hálójában**

A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe  
az ezredvégi magyarországi bevándorlásban

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

**Dr. Tóth Pál Péter**

tudományos főmunkatárs, KSH NKI

Budapest, 2008

© Gödri Irén – 2008

## 1. A téma fontossága, célkitűzések, vizsgált kérdések

A nemzetközi vándorlás vizsgálatában a mikro (az egyénre összpontosító) és a makro (a migrációt strukturális kényszerekre visszavezető) elemzési szint mellett megjelent és az 1980-as évektől egyre elterjedtebbé vált – elsősorban az amerikai és a nyugat-európai szakirodalomban – a kapcsolathálózati megközelítés. Empirikus vizsgálatok és elemzések egész sora foglalkozott a migráns kapcsolathálóknak és a bennük rejlő kapcsolati tőkének a migrációs folyamatok különböző szakaszaiban játszott szerepével. E vizsgálatok rávilágítottak arra, hogy a kapcsolatháló hatása már a migránsok szelekciójában is érvényesül: a rajtuk keresztül áramló információk és az általuk elérhető erőforrások befolyásolják a migrációs döntést, illetve magát az elmozdulást, és hosszútávon e kapcsolatháló tartják működésben két ország között a migrációt. A hálózati kapcsolatok hatása két szinten is igazolódott: egyéni szinten nagyobb valószínűséggel vállalkoznak migrációra azok, akik rendelkeznek kapcsolatokkal az adott célországban; közösségi szinten gyakoribb a migráció ott, ahol a közösségből már sokan kivándoroltak, vagy rendelkeznek migrációs tapasztalattal. (Massey–García Espana, 1987; Massey–Espinoza, 1997; Massey et al., 2001). A migráns kapcsolathálóknak ugyanakkor nemcsak a migráció kibontakozásában és fenntartásában van szerepük, hanem a bevándorlók fogadó országbeli kezdeti adaptációját és hosszú távú beilleszkedését is meghatározzák.

Napjainkra elméleti és empirikus munkák sokasága támasztja alá a network megközelítés létjogosultságát és hasznosságát a migráció-kutatásban. A nemzetközi tapasztalatok és eredmények ellenére az 1989 óta kibontakozó magyarországi migrációs kutatásokban – a szerteágazó kutatási tematikák ellenére – a kapcsolathálózati megközelítés háttérbe szorult, és a személyes kapcsolatok szerepének vizsgálata elsősorban a migrációs-potenciálra (migrációs szándéokra, tervre) gyakorolt hatásuk bemutatására korlátozódott (Sik, 1994, 1998; Sik–Örkény, 2003). Bár számos vizsgálatban találunk utalást a kivándorlási döntésnek az egyéni kapcsolathálózatba való beágyazottságára, valamint a meglévő és a migrációt követően kialakított kapcsolatoknak a beilleszkedésben játszott szerepére, a bevándorlók migráció szempontjából releváns

kapcsolatainak, kapcsolathálóinak átfogó feltárására és a migrációs folyamat során betöltött szerepük igazolására nem került sor.

A dolgozat arra vállalkozik, hogy a magyarországi bevándorlás egyik sajátos – ugyanakkor a bevándorlási trendet leginkább meghatározó – szegmensét vizsgálva *feltárja a személyes kapcsolatok és a bennük rejlő kapcsolati tőke szerepét a folyamat különböző szakaszaiban, valamint a posztmigrációs egyéni kapcsolathálókat jellemzői alapján bemutassa a bevándorlók társadalmi integrációjának jellegzetességeit.* Célunk ezzel a munkával az volt, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migrációt egy a korábbiakban nem vizsgált megközelítésben mutassuk be, és rávilágítsunk arra, hogyan érvényesül a kapcsolati erőforrások szerepe a migráció során akkor, amikor a bevándorlók zöme a fogadó népességgel azonos nemzetiségű, tehát az etnikai tőke is jelen van a folyamatban.

Az a tény, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migráció sajátos helyet foglal el a nemzetközi migrációs folyamatok rendszerében, arra késztetett, hogy a bevándorlás jelenbeli kontextusának, történelmi és kulturális hátterének, etnikai jellegének, továbbá strukturális okainak és egyéni motivációinak bemutatásával rajzoljuk meg azt a keretet, amelyben a kapcsolati tőke és a kapcsolathálókat szerepe értelmezhető. Mindezek áttekintése az ezredvégi magyarországi bevándorlás számos okára és mozgatórugójára is rávilágít, ugyanakkor több nyitott, megválaszolatlan kérdést hagy, elvezetve ahhoz a felismeréshez, hogy miért jelent hiányosságot a kapcsolathálózati megközelítés mellőzése a magyarországi bevándorlás vizsgálatában.

Az empirikus eredmények bemutatása előtt a dolgozat az egyik kulcsfogalom: a *kapcsolati tőke fogalmának tisztázására* is kísérletet tesz. Áttekintve a nemzetközi szakirodalomban elterjedtebb társadalmi tőke fogalom különböző definícióit, dimenzióit és formáit, arra a következtetésre jutottunk, hogy a kapcsolati tőke a társadalmi tőke egyik elemének tekintendő (nem pedig azt helyettesítő fogalomnak, vö: Sik, 2006). A személyes kapcsolatokba ágyazódott, illetve rajtuk keresztül elérhető erőforrások jelentik a társadalmi tőke azon részét, amelyet a kapcsolati tőkének nevezünk, és amelyet empirikus elemzéseink során mikro szinten – az egyéni célok, egyéni cselekvés szempontjából – vizsgálunk.

A dolgozat három különböző metszetben – és ennek megfelelően három különálló fejezetben – vizsgálja a migráció szempontjából releváns kapcsolati tőke, illetve a kapcsolatháló jelenlétét és szerepét a környező országokból Magyarországra irányuló migrációs folyamatban.

Az **első kérdés-csoport** a bevándorlók migráció előtti célországbeli kapcsolataira – mint *potenciális kapcsolati tőkére* –, és a migráció során azok révén kapott információra, segítségre – mint *mobilizált kapcsolati tőkére* – vonatkozik. A premigrációs egyéni kapcsolatháló retrospektív kérdésekkel nem tárható fel megbízható módon, viszont a migráció szempontjából releváns kapcsolatok (a célországbeli, a migráció során információt, segítséget nyújtó kapcsolatszemély) igen. Arra keresünk választ, hogy

- milyen mértékben rendelkeztek a migráció előtt potenciális kapcsolati tőkével a bevándorlók, milyen mértékben mobilizálták ezt a kapcsolati tőkét, és hogyan változott mindez a különböző időszakokban érkezőknél, valamint az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül;
- milyen tényezők határozták meg a potenciális és mobilizált kapcsolati tőke különböző típusainak előfordulását;
- milyen bevándorló-típusok különíthetők el a kapcsolati tőke különböző elemei alapján.

Potenciális kapcsolati tőkéről beszélünk tehát, ha csupán a kapcsolatok meglétét – az erőforráshoz való hozzáférést – tartjuk szem előtt, és mobilizált kapcsolati tőkéről amennyiben a kapcsolatok igénybevétele – az erőforrás mozgósítását – is. Figyelembe véve a kapcsolatok jellegét (családi, rokoni, baráti és ismerősi kapcsolatok), valamint a kapcsolatszemélyek születési helyét (korábban áttelepült /migráns/, illetve magyarországi születésű kapcsolatszemélyek), a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke különböző típusait különböztettük meg.

Ugyancsak fontos kapcsolati tőkét jelentenek a migráns számára azok a személyek, akikkel együtt hozza meg a migrációs döntést, illetve akikkel együtt költözik. Ezért a migrációs döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottságát is vizsgáljuk, arra keresve választ, hogy kik voltak a migrációs döntésben részt vevő és a kérdezettel együtt költöző személyek, valamint milyen tényezők határozták meg a valakivel közösen hozott döntést, illetve az együtt költözést.

A **második kérdéskör** a bevándorlók posztmigrációs egyéni kapcsolathálóit és ez alapján a fogadó országbeli társadalmi integrációjuk jellegzetességeit vizsgálja. Az egocentrikus kapcsolatháló legfontosabb mennyiségi és minőségi jellemzőit – méretét, multiplicitását, sűrűségét, heterogenitását, valamint kapcsolat-jelleg és származási ország szerinti összetételét – tárjuk fel, több vonatkozásban összehasonlítva a magyarországi népesség körében feltárt hasonló jellemzőkkel. Ugyanakkor a kapcsolatháló létrejöttében érvényesülő szelekciót, illetve az ún. társadalmi-demográfiai szűrők működését is vizsgáljuk. Majd kitérünk a szűkebb hálót alkotó kapcsolatok erősségét jelző mutatókra is (mint az ismeretség időtartama, az interakciók gyakorisága, a kapcsolatszemélyek közelsége).

A posztmigrációs egyéni kapcsolatháló jellemzői alapján a bevándorlók fogadó társadalombeli beilleszkedésének mértékét, módját, csatornáit kívánjuk feltárni. Az egyéni kapcsolatháló kiterjedése alapján arra keresünk választ, hogy mennyire szerteágazóak a bevándorlók kapcsolatai, mennyire kapcsolódnak ezek révén más csoportokhoz. A kapcsolatháló összetétele, valamint a létrejöttükben érvényesülő szelekció alapján viszont azt vizsgáljuk, hogy a bevándorlók különböző csoportjai számára melyik a domináns integrációs csatorna, és a saját (bevándorló) közösségbe vagy a fogadó társadalomba – illetve ez utóbbin belül a társadalom melyik szegmensébe – integrálódnak inkább. Egyúttal a határokon átívelő és a kibocsátó országhoz fűződő személyes kapcsolatok sajátosságai is feltárulnak.

Végül a **harmadik kérdés-csoport** a kapcsolati erőforrásoknak a bevándorlók magyarországi munkaerő-piaci integrációjában játszott szerepét vizsgálja kétféle megközelítésben: egyfelől közvetlenül – azt vizsgálva, hogyan találtak munkát a bevándorlók, másfelől közvetetten – megvizsgálva, hogy van-e összefüggés egy adott időpontban jellemző munkaerő-piaci helyzet és a korábbi kapcsolati tőke, illetve kapcsolathálózati jellemzők között.

Az első megközelítésben azt vizsgáljuk, hogy *milyen szerepük volt a személyes kapcsolatoknak a bevándorlók munkahelytalálásában*: a migrációt követően milyen kapcsolatokat mozgósítottak a munkakereséshez, milyen arányban találtak kapcsolat révén munkát, milyen jellegű kapcsolatok révén találtak munkát, kikre volt elsősorban jellemző és milyen tényezők határozták meg a munkatalálás e módját. Ugyanakkor

rávilágítunk arra, hogy a személyes kapcsolatok révén talált első munka mennyire volt összhangban az iskolai végzettséggel. Valamint arra is kitérünk, hogy a hosszabb idő (fél év) után munkát találók, illetve a munkaerő-piacról kiszorulóknak esetében milyen szerepük volt a támogató kapcsolatoknak.

A második megközelítésben arra keresünk választ, hogy *melyek a munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők, különös tekintettel a kapcsolati tőke, valamint a kapcsolathálózati erőforrások szerepére*. Itt azt nézzük, hogy milyen hatása volt – az egyéni erőforrások mellett – az érkezéskor meglévő potenciális és mobilizált kapcsolati tőkének egyfelől a migrációt követő gyors munkatalálásra, másfelől pedig hosszútávon a munkaerő-piaci integráció sikerességére. A bevándorlók körében készült longitudinális adatfelvétel lehetővé tette, hogy a kapcsolati tőke szerepének időbeli változásait is feltárjuk, valamint a második hullámbeli munkaerő-piaci helyzet vonatkozásában a korábban feltárt egyéni kapcsolathálóknak jellemzőit is figyelembe vegyük.

## **2. Az adatok forrása, alkalmazott módszerek**

A vizsgált kérdések elemzéséhez a bevándorlók körében készült reprezentatív adatfelvételek adatbázisait használtuk fel. Az elemzések legnagyobb része a *Bevándorlók 2002* vizsgálat adataira épül. Az adatfelvétel a szomszédos országokból érkezett és 2001-ben Magyarországon bevándorló státust szerzett 18 év feletti személyek 1015 fős reprezentatív mintáján készült 2002 nyarán. (Az adatfelvételtől és a mintáról lásd: Gödri-Tóth, 2005.) Mivel a mintaválasztás nem az érkezés, hanem a hivatalos státusszerzés évéhez kötődött, különböző években érkezett bevándorlók kerültek a mintába, köztük – bár nagyon kis elemszámban – 1990 előtt, valamint a vizsgálat évében, 2002-ben érkezettek is. Ugyancsak nagyon alacsony (10 fő alatti) elemszámmal kerültek a mintába az Ausztriából és Horvátországból érkezettek. Az adatbázis homogenizálása céljából az elemzett mintát leszűkítettük az 1990-2001 között érkezettekre, valamint négy szomszédos országra (Románia, Ukrajna, volt Jugoszlávia és Szlovákia), az így kapott minta elemszáma:  $N = 980$ . Ezen belül a magyar nemzetiségűek aránya 92,8%.

Az adatfelvétel második hulláma – *Bevándorlók 2006* – három és fél évvel később, 2005 decembere és 2006 februárja között készült, ekkor 681 főt sikerült a korábbi

mintából újra megkérdezni.<sup>1</sup> A második hullám adatait a dolgozat ötödik fejezetében használtuk fel, a kapcsolati erőforrások munkaerő-piaci integrációban játszott szerepének időbeli változásait vizsgálva. Az összevont (mindkét hullám adatait tartalmazó) adatbázis elemszáma az adatok tisztítása után: N = 654.

Az elemzés során összehasonlítás céljából több helyen is felhasználtuk a *Polgár 1995* vizsgálat adatait. Ez a vizsgálat az 1993-ban Magyarországon állampolgársági kérelmet benyújtók körében készült 1995-ben, (a vizsgálatról és a mintavétel leírásáról lásd: Tóth, 1997), és bár másfajta „merítést” jelentett, mint a *Bevándorlók* vizsgálat, mindkét esetben azonos státusú – bevándorlási engedéllyel rendelkező – személyek voltak a megkérdezettek. Az összehasonlításhoz a *Polgár* vizsgálat mintáját leszűkítettük a környező országokból érkezettekre, az így kapott minta elemszáma N = 611, amelyen belül a magyar nemzetiségűek aránya 91%.

Felhasználtuk továbbá az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport országos reprezentatív mintán végzett 1998-as Omnibusz-vizsgálatának az ún. egocentrikus kapcsolathálókra vonatkozó adatait, abból a célból, hogy a bevándorlók egyéni kapcsolathálóinak jellemzőit összehasonlítsuk a fogadó népesség körében ugyanazzal a módszerrel feltárt egyéni kapcsolathálóik jellemzőivel (a negyedik fejezetben). A bevándorlók és a fogadó népesség eltérő összetétele miatt a *Bevándorlók 2002* adatbázisát az összehasonlító részeknél súlyoztuk.

Az adatok elemzéséhez többféle módszert alkalmaztunk – a kétváltozós leíró elemzéstől a többváltozós magyarázó modellekig, valamint a típusok elkülönítésére szolgáló aggregáló módszerig – a vizsgált kérdés jellegétől függően. Röviden áttekintjük a konkrét kérdések esetén alkalmazott módszereket.

A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke előfordulását az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül egyszerű kétváltozós elemzéssel (keresztábrával) vizsgáltuk, majd a leíró elemzés után a *többváltozós logisztikus regresszió* módszerét alkalmaztuk annak feltárására, hogy milyen tényezők magyarázzák a kapcsolati tőke különböző típusainak előfordulását.<sup>2</sup> A magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó

---

<sup>1</sup> A második hullámban megkérdezettek összetételét az első hullám összetételéhez hasonlítva az alapvető szocio-demográfiai jellemzők mentén, nagyon minimális eltéréseket tapasztalhatunk, tehát a lemorzsolódás ebben az értelemben nem eredményezte a minta torzulását.

<sup>2</sup> Ez a módszer lehetővé teszi több tényező egymástól független hatásának elemzését, ugyanis az egyes magyarázó változók hatását a többi független változó kontroll alatt tartásával mutatja.

esélyhányadosok alapján értelmezzük, ezért a logisztikus regressziós modelleket bemutató táblázatokban az esélyhányadosok és a szignifikanciaszintek szerepelnek, valamint a modell magyarázóerejét mutató Nagelkerke  $R^2$ . Az esélyhányadosok azt fejezik ki, hogy egy adott kategóriába tartozás mennyivel növeli, vagy csökkenti a referenciakategóriához képest a függő változó – a kapcsolati tőke adott típusával való rendelkezés – esélyét. A függő változók 1-es értéket kaptak, amennyiben előfordult a kapcsolati tőke vizsgált típusa, és 0-t amennyiben nem. A modellekbe bevont magyarázó változók a következőképpen csoportosíthatók:

- *szociodemográfiai jellemzők*: nem, életkor, iskolai végzettség, migráció előtti gazdasági aktivitás, a lakóhely településtípusa;
- *migráció-specifikus tényezők*: érkezés ideje, származási ország, migráns típus (az egyéni migrációs motiváció alapján);
- *gazdasági tőke*: migráció előtti vagyoni helyzet;<sup>3</sup>
- *etnikai tőke*: magyar nemzetiség.

Annak feltárására, hogy a bevándorlók milyen típusai különíthetők el a kapcsolati tőke különböző elemei alapján a *klaszterelemzés* módszerét alkalmaztuk, ezen belül az úgynevezett kétlépéses klaszterezést (TwoStep Cluster). A klaszterek képzése tehát aszerint történt, hogy a megkérdezettek milyen célországbeli kapcsolatokkal rendelkeztek a migráció előtt (azaz milyen jellegű kapcsolati tőkéhez volt hozzáférésük), és milyen jellegű kapcsolataikat mozgósították a migráció során az információszerzés, illetve az adaptáció érdekében (azaz milyen jellegű kapcsolati tőkét mobilizáltak).

Külön említést érdemel a *bevándorlók posztmigrációs egyéni kapcsolathálóinak feltárására alkalmazott módszer*. A megkérdezettek egocentrikus kapcsolathálóinak rögzítése az ún. *névgenerátoros eljárás*sal történt. Az összehasonlíthatóság végett a nyolcszituációs *Fischer-módszer*nek azt a három szituációra redukált változatát alkalmaztuk, amelyet az 1997-es magyarországi vizsgálat során is alkalmaztak (Angelusz–Tardos, 1998). Ez három elképzelt élethelyzet – a háztartás körüli ügyes-bajos dolgokban igényelhető segítség, a közös szabadidős programokon keresztül történő kapcsolattartás és a fontos dolgok, problémák megbeszélése – kapcsán kérdez rá az

---

<sup>3</sup> A migráció előtti vagyoni helyzet indikátora a háztartás felszereltségét és a különböző vagyoni tárgyakkal való rendelkezést mérő változók sztenderdizált értékei (Z score-ok) alapján létrehozott index. Ez alapján három csoportba (alsó, középső és felső harmad) soroltuk a megkérdezetteket.

interjúalany számára releváns kapcsolatokra. A három felsorolt szituáció a különböző területeken szolidaritást biztosító, illetve erőforrást jelentő kapcsolatokat tárja fel, és mind az instrumentális, mind az emocionális támogatást nyújtó kapcsolatok körét felöleli. A módszer először a releváns kapcsolat(ok) meglétét vagy hiányát tudakolja, majd a kapcsolatok számát, és végül a fontosabb kapcsolat-személyek (szituációnként maximum öt) néhány szocio-demográfiai jellemzőjét és a kapcsolat jellegét. Az öt legfontosabb kapcsolatszemély esetén az ismeretség időtartamát (mióta ismerik egymást), a kontaktusok gyakoriságát, a lakóhely közelségét, valamint a kapcsolatszemélyek egymás közötti viszonyát (mennyire ismerik egymást) is feltárja.

Végül néhány módszertani jellegű megjegyzést fűznénk a kapcsolati tőke szerepét a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjában vizsgáló részhez is. A 2002-es, illetve 2006-os munkaerő-piaci helyzet vonatkozásában a *sikeresség mutatóinak* a következőket tekintettük: foglalkoztatottság, végzettségnek megfelelő munka, a munkával való elégedettség, valamint a munkanélküliség előfordulásának hiánya. A foglalkoztatottak arányát csak a releváns népesség körében vizsgáltuk; a végzettségnek megfelelő munka, akárcsak az elégedettség, szubjektív mutatók; a munkanélküliség előfordulását az első adatfelvétel időpontjáig, illetve a két adatfelvétel között néztük.

Ahhoz, hogy feltárjuk, hogy mely tényezőknek volt elsődleges szerepük a migrációt követő gyors munkatalálásban, valamint a munkaerő-piaci integráció sikerességében szintén a *többváltozós logisztikus regresszió* módszerét alkalmaztuk. A modellépítés itt a következő logikát követte: első lépésben a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálózati erőforrások változóin kívül valamennyi figyelembe vett magyarázó változót beépítve a STEPWISE módszert alkalmaztuk, amely egymásra épülő modelleket hoz létre a magyarázóerő erőssége szerint és a végső modellben valamennyi szignifikáns magyarázóerővel rendelkező változó szerepel. A logisztikus regresszió eredményeit bemutató táblázatokban ezek a végső modellek jelennek meg elsőként. Ezt követően az itt szereplő változók mellé a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálózati erőforrások különböző változóit vittük be külön-külön ENTER módszerrel, azt vizsgálva, hogy melyeknek volt hatása a munkaerő-piaci integráció sikerességének egyes mutatóira.

### 3. A fontosabb elméleti támpontok

A társadalmi tőke szakirodalmában – a különböző megközelítések ellenére – egyre nagyobb egyetértés mutatkozik arra nézve, hogy a társadalmi (valójában kapcsolati) tőke haszna az egyén számára abban ragadható meg, hogy mennyi és milyen kapcsolattal rendelkezik, hogyan képes kapcsolatait mozgósítani, valamint milyen erőforrásokat ér el a mozgósításuk révén. A migráció vonatkozásában a kapcsolati tőke – tehát a kapcsolatokkal való rendelkezés és azok mozgósítása – különösen nagy jelentőséggel bír.

A dolgozat áttekinti a kapcsolathálózati megközelítésnek a nemzetközi migrációs vizsgálatokban való megjelenését és elterjedését, valamint ennek fontosabb – és a dolgozatban is hasznosított – szemléletbeli, illetve elméleti hozadékait. Ezek közül itt kiemeljük a fontosabbakat.

Az 1960-as évektől zajló kutatások nyomán a 80-as évek végére már nem csupán az volt nyilvánvaló, hogy a családi, baráti és közösségi hálózatok jelentik – az információáramlás, segítségnyújtás és támogatás révén – az ipari társadalmakba való bevándorlás alapját, hanem *a hálózatok vizsgálatának a migráció mikro- és makro-megközelítéseit összekapcsoló szerepe* is megfogalmazódott, és megjelent a migrációs rendszer fogalma (Boyd, 1989; Fawcett, 1989). A kapcsolathálózati megközelítés rámutat arra, hogy a migráció létrejöttét, irányát, összetételét és tartósságát egyaránt befolyásolják az *egyéni törekvések* és azok a történelmileg is meghatározott *társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák*, amelyek a kibocsátó, illetve a fogadó országokat jellemzik, azonban *ezek között a „közvetítő” elemet a kapcsolathálóknak jelentik* (Boyd, 1989).

Felismerték továbbá, hogy a migrációs folyamatok változó trendjeinek és mintáinak a megértése egyfajta *dinamikus szemléletmódot* kíván meg. Gurak és Caces (1992) szerint a kapcsolathálóknak a migrációs folyamatot befolyásoló szerepe abban áll, hogy átalakítják magát a migrációs rendszert, úgynevezett szociális infrastruktúrát hoznak létre a kibocsátó és a fogadó ország között.

A migráció kapcsolathálózati megközelítéséből adódó további fontos felismerés, hogy a fogadó és a kibocsátó országok közötti intézményes kapcsolatok, valamint migráns kapcsolathálóknak kialakulásával *egy elindult migrációs hullám gyakran önmagát fenntartó folyamattá válik*. E hálózatok ugyanis fenntartják a migrációs hullám

„lendületét” akkor is, amikor a gazdasági indítékok csökkennek, vagy a célországban a migrációs szabályozás szigorúbbá válik (erre vonatkozó példákkal találkozhatunk különböző migrációs hullámok kapcsán: Massey et al. 1987; Balán, 1992; Wilpert, 1992). A fogadó és a kibocsátó ország közötti nagyobb kulturális távolság esetén még inkább működnek a migráns kapcsolathálók (lásd pl. Bauer, 1997).

A kapcsolathálók, illetve a kapcsolati tőke szerepére épülő migrációs elméletek – szemben a migrációs hullámok elindulását magyarázó korábbi elméletekkel – a migráció fennmaradását, állandósulását voltak hivatottak magyarázni. Ezek közül a két legfontosabb: a hálózatelmélet (társadalmi tőke elmélet) és a kumulált okság elmélete.

A *hálózatelmélet* (Massey et al., 1993) – illetve későbbi nevén a *társadalmi tőke elmélet* (Massey et al., 1998) – szerint a rokoni, baráti kapcsolathálók a társadalmi tőke olyan forrását jelentik, amely lehetővé teszi a költségek és kockázatok csökkenését, valamint a várható haszon növekedését minden további migráns számára. Massey és társai voltak az elsők, akik a migráns hálózatokat kifejezetten a társadalmi tőke forrásaként írták le (Massey et al., 1987). Megítélésük szerint, ha a személyes kapcsolathálóból valaki kivándorol, a vele való kapcsolat rögtön kiemelkedő fontosságú lesz a migráció tervezése szempontjából (a korábbi migránsok információt, segítséget, támogatás nyújtanak a későbbiek számára). Ennek következtében azok az emberek, akik kivándorolt vagy korábbi migrációs tapasztalattal rendelkező személyekkel vannak kapcsolatban, olyan társadalmi tőkéhez férnek hozzá, amely jelentősen megnöveli annak a valószínűségét, hogy ők maguk is a migrációt válasszák. Ez mind a migrációs hullámok méretére, mind az adott célterületre való koncentrálódására magyarázattal szolgál.

A migráns hálózatok tehát növelik a migráció valószínűségét, az újabb elmozdulások viszont tovább növelik a hálózatot és végül e körkörös folyamat eredményeként a hálózati kapcsolatok száma elér egy kritikus szintet, amikor a migráció önfenntartóvá válik. A hálózatok kialakulása révén a migráció intézményes formát ölt, és egyre inkább függetlenedik azoktól az – egyéni vagy strukturális – tényezőktől, amelyek elindították. Ez a terjeszkedő jellege a migrációnak azonban behatárolt: addig bővül, amíg a kibocsátó térségből mindenki, aki szeretne kivándorolni, nehézségek nélkül megteheti, ezt követően viszont a migráció csökkenni kezd (Massey et al., 1993; 1998).

A migráció révén – egyfelől a hálózatok bővülésével, másfelől a migránsokat támogató intézmények létrejöttével és fejlődésével – ugyanakkor megváltozik az a társadalmi kontextus is, amelyben a migrációra vonatkozó további döntések születnek, és kialakul az ún. kumulált okság mechanizmusa. A *kumulált okság elmélete* szerint a migráció során létrejön egy visszacsatolás: oly módon változnak meg a kibocsátó közeg társadalmi-gazdasági struktúrái, hogy a további migráció valószínűségét növelik. Tehát a migráció saját maga létrehozza azt a társadalmi és gazdasági kontextust, ami a továbbiakban fenntartja, és így öntápláló, dinamikus folyamattá válik (Massey., 1990). A migrációnak köszönhető új feltételek már a későbbi migráció önálló okaként jelennek meg.

A migráció öntápláló jellegét kumulatív módon erősítő tényezők közt szerepel a kapcsolathálók mellett a *migráció kultúrája* (Massey et al., 1993). A migráció elterjedésével egy közösségen belül ugyanis megváltozik annak értékrendbeli helye, kulturális megítélése: elfogadottá válik, az életút természetes részének tekintik (sőt, olykor elengedhetetlennek is a társadalmi és gazdasági mobilitáshoz, a magasabb jövedelem eléréséhez). A migrációval kapcsolatos információk is egyre szélesebb rétegek számára válnak hozzáférhetővé. Mindez a kumulált okság révén hozzájárul a további migrációhoz. Tehát azok a társadalmi, gazdasági és kulturális változások, amelyeket maga a migráció idézett elő a kibocsátó közösségben fenntartják – akárcsak a kapcsolathálók – a migráció lendületét.

A migráns kapcsolathálók és a bennük rejlő tőke központi szerepét a nemzetközi vándorlás folyamatában a fenti elméletek megszületése óta is számos empirikus kutatás támasztotta alá. Látható ugyanakkor, hogy a migrációs vizsgálatokban és elméletekben társadalmi tőkeként definiált fogalom elsősorban a személyek közötti kapcsolatokra, illetve e kapcsolatok erőforrás szerepére utal. Tehát valójában a társadalmi tőkének éppen azon elemére – a személyes kapcsolathálóba ágyazódott és a hálózati kapcsolatokon keresztül mozgósítható erőforrásokra (Lin, 2001) – kerül a hangsúly, amelyet saját kutatásunkban kapcsolati tőkének nevezünk.

## 4. A kutatási eredmények összefoglalása

### 4.1. A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke a magyarországi bevándorlásban

Eredményeink a kapcsolati tőke hangsúlyos jelenlétét igazolják a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban. Rávilágítanak arra, hogy a bevándorlás e szelete egyre inkább a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül zajlik, és e kapcsolatok nem csupán a migrációs mintát közvetítik, hanem jelentős erőforrást biztosítanak az újonnan érkező bevándorlók számára, sok esetben a közvetlen láncszemet jelentve az áttelepedéshez (családegyesítések esetén).

Az első hipotézisünkkel ellentétben azonban nem mondható el, hogy főként azok a bevándorlók rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével a migráció előtt, akikre az egyéb erőforrások szűkössége volt jellemző – az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a vagyoni helyzet tekintetében. A migráns kapcsolatok meglétének esélyét a felsőfokú végzettség növelte, míg a munkanélküli státus csökkentette, a magyarországi kapcsolatok meglétének esélyét pedig a magasabb iskolai végzettség mellett a jobb vagyoni helyzet is növelte. Tehát éppen az egyéb erőforrásokban (emberi, gazdasági tőkében) gazdagokra volt inkább jellemző a migráció szempontjából releváns kapcsolati tőke előfordulása is.

Az etnikai tőke hiánya sem kompenzálódott a kapcsolati tőke által, hanem ellenkezőleg: a magyar nemzetiség növelte a migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét, jelezve, hogy a Magyarországra irányuló migráció a határon túli magyar közösségeken belül elterjedtebb, mint a más nemzetiségűek körében.<sup>4</sup> Az a megfigyelés, hogy a migráció előtt munkanélküli státusban levőkre, valamint az ún. a gazdasági migránsokra volt legkevésbé jellemző a korábban áttelepült családtag, rokon vagy barát, arra utal, hogy a környező országokból Magyarországra érkező bevándorlók közül leginkább azok indultak útnak migráns kapcsolatok nélkül, akiket a megélhetési kényszer, a jövő miatti aggodalom vagy életfeltételeik javításának vágya vezérelt.

Arra vonatkozóan, hogy jelentett-e tényleges erőforrást (információt, segítséget) a potenciális kapcsolati tőke a migráció során, illetve kiknek sikerült mobilizálniuk a meglévő személyes kapcsolataikat ezen erőforrások elérése érdekében, azt találtuk, hogy

a személyes kapcsolatok révén nyert információ többnyire azoknál a csoportoknál volt hangsúlyosabban jelen, amelyeknél a potenciális kapcsolati tőke is nagyobb mértékben fordult elő, azonban arányát tekintve rendre elmaradt attól. A potenciális kapcsolati tőke tehát csak részben mobilizálódott a migráció előtt, és – érthető módon – nagyobb arányban mobilizálódtak az információs szolgáltatás tekintetében a migráns kapcsolatok. Az egyéb erőforrások (végzettség, státus, vagyon) vonatkozásában szegényekre a kapcsolati tőkének a migráció előtti tájékozódás céljából történő mozgósítása sem volt jellemző.

Közvetlenül Magyarországra érkezés után viszont nagyobb valószínűséggel vették igénybe migráns kapcsolataikat – segítséget, támogatást kapva tőlük – az idősebbek (60 év felettiek) és a Romániából érkezettek, ami arra utal, hogy elsősorban e csoportok esetében segítették az adaptációt a meglévő migráns kapcsolatháló. A fogadó népesség részéről kapott segítség ezzel szemben a Szlovákiából érkezetteknel fordult elő nagyobb eséllyel, valamint az 1990-es évek elején érkezetteknel.

Eredményeink nem csupán *a kapcsolati tőke* jelenlétét mutatták ki a magyarországi bevándorlásban, hanem rávilágítottak annak *időben egyre hangsúlyosabb szerepére*: az ezredforduló körül érkező bevándorlók sokkal nagyobb eséllyel rendelkeztek már érkezésük előtt migráns kapcsolatokkal (főként áttelepült családtaggal és rokonnal), mint a '90-es évek elején érkezettek, továbbá nagyobb eséllyel mozgósították is azokat a migrációt megelőző tájékozódás és az azt követő adaptáció céljából. Ez is azt mutatja, hogy a migráció idővel – a folyamat „beérésével” – *a migráns hálózatok bővülését és intenzívebb működését* eredményezi, ami viszont fenntartja a migráció lendületét, hozzájárulva ahhoz, hogy öntápláló, dinamikus folyamattá váljon.

Bár a migráns kapcsolatok szerepe jóval jelentősebb, nem elhanyagolható az a kapcsolati tőke sem, amelyet a magyarországi kapcsolatszemélyek jelentettek a vizsgált bevándorló csoport számára. Azonban a migráció előtti információs szolgáltatás tekintetében ezek a kapcsolatok kevésbé mobilizálódtak, mint a migráns kapcsolatok, a migrációt követő segítségnyújtás tekintetében pedig időben fordított tendencia figyelhető meg: a későbbi migráns kohorszok kisebb eséllyel kaptak segítséget a fogadó népesség részéről, mint a 90-es évek elején érkezettek. Emögött egyfelől a bevándorlókkal

---

<sup>4</sup> Az etnikai tőke szerepéről kapott eredményeink azonban a nem magyar nemzetiségűek alacsony elemszáma miatt inkább jelzésértékűek és további megerősítésre szorulnak.

szembeni fogadókészség csökkenése sejthető, másfelől a migráns kapcsolatháló intenzívebb működése feltehetően eleve csökkentette a fogadó népesség részéről igényelt segítséget.

További szignifikáns *eltérést* találtunk a korábbi bevándorlók, valamint a fogadó népesség részéről kapott segítség tekintetében *a letelepedési hely településtípusa szerint*: leginkább a Budapesten letelepedő bevándorlók mozgósították migráns kapcsolataikat a kezdeti adaptáció megkönnyítésére, míg a magyarországi személy részéről kapott segítség a falvakban letelepedőknél fordult elő nagyobb eséllyel. Ez egyrészt abból is adódik, hogy a Magyarországra érkező bevándorlók jelentős hányada a fővárosban telepedik le, tehát az újonnan érkezettek számára itt nagyobb a mozgósítható migráns kapcsolatok előfordulásának esélye, másrészt viszont jól tükrözi, hogy a nagyváros idegenebb, személytelenebb közegében még a nyelvi nehézségek hiányában is nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bevándorlók a korábbi migránsok segítségével, tapasztalataira támaszkodjanak.

*Generációs különbségek* szintén megfigyelhetők mind a potenciális, mind a mobilizált kapcsolati tőke típusát illetően. Az idősebb bevándorlók számára a családi, rokon kapcsolatok jelentették a fő migrációs csatornákat, és a migrációt követően ezek a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek biztosítottak erőforrást (segítséget, támogatást) számukra. Ezzel szemben a fiatalabb bevándorlók esetében a migráns barátok jelentették a potenciális kapcsolati tőkét, ugyanakkor a migrációt követően az idősebbekhez képest nagyobb eséllyel részesültek segítségben a fogadó népesség részéről.

*A kibocsátó ország szerinti eltérések* is markánsan kirajzolódtak. A migráns kapcsolatok – ezen belül a családtag, rokon és ismerős – megléte a Romániából és az Ukrajnából érkezettekre volt leginkább jellemző, és ugyancsak a Romániából érkezettek esetében mobilizálódtak leginkább a migráns kapcsolatok a migrációt követően. Mindez jól tükrözi, hogy minél régebben zajlik a migráció két ország között, annál nagyobb az esélye a migráns kapcsolatháló kialakulásának és működésének. Ezzel szemben a magyarországi rokon előfordulásának esélye a Szlovákiából érkezetteknél volt a legnagyobb (amiben a két ország sajátos történelmi múltja tükröződik).

Adataink azt is igazolták, hogy a kapcsolati tőke jelentősége változik a kapcsolat erősségével és közelségével. A migráns kapcsolatok közül az erős kötések (és leginkább

a családtagok) jelentettek érdemi információs csatornákat és segítségforrást, az ismerősi kapcsolatoknak nem volt szignifikáns hatásuk egyik tekintetben sem. A magyarországi kapcsolatok közül a tájékozódás esélyét leginkább a barátok megléte növelte, a segítségben részesülés esélyét pedig a rokoni és ismerősi kapcsolatok. Ez utóbbi összefüggésben feltehetően a granovetteri gyenge kapcsolatok hatása érvényesült, annál is inkább, mert az ismerősöknek főként a magyarországi munkahelytalálásban volt szerepük.

Az eredmények nem támasztották alá azt a feltételezést, miszerint nagyobb eséllyel rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével, illetve nagyobb mértékben mobilizálták kapcsolati tőkéjüket azok, akik egyéb – emberi, gazdasági, etnikai – tőkével kevésbé rendelkeztek, sőt, több vonatkozásban ezzel ellentétes eredményeket kaptunk. Az emberi és a gazdasági tőke hatása feltehetően éppen a vizsgált bevándorló csoport zömére jellemző etnikai tőke következtében nem érvényesült. Beigazolódott viszont az a hipotézisünk, hogy a későbbi években érkező migráns kohorszok nagyobb eséllyel rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével – főként migráns kapcsolatokkal és azon belül családtaggal, rokonnal –, valamint nagyobb eséllyel mobilizálták is ezeket a kapcsolataikat.

A célszágbeli kapcsolatok megléte és mozgósítása alapján négy bevándorló típust különítettünk el: a kapcsolati tőkében gazdag bevándorlókat, a migráció előtt kapcsolatokkal kevésbé rendelkező, ám azt követően gyenge kapcsolatokat mozgósító bevándorlókat, a családi burokban migrálókat, valamint a kapcsolati tőkében szegény bevándorlókat. E bevándorló típusok sajátos társadalmi-demográfiai profillal jellemezhetők, ugyanakkor a Magyarországra érkezés ideje volt az a tényező, amely mind a négy esetben szignifikáns hatást mutatott. A kapcsolati tőkében szegény, illetve a migráció előtt kevés migráns kapcsolattal rendelkező bevándorlók leginkább az 1990-es évek elején érkezők közül kerültek ki, ezzel szemben a kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók és még inkább a „családi burokban” migrálók nagyobb eséllyel fordultak elő a későbbi években érkezőknél. Mindez a vizsgált migrációs folyamat már említett belső dinamikáját támasztja alá, rávilágítva arra, hogy a láncmigráció – főként a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül – a magyarországi bevándorlásban is egyre nagyobb teret kap.

A migrációs döntésben részt vevők és az együtt költözők összetételét vizsgálva az a következtetés szűrődött le, hogy a döntések jelentős része a szűkebb családi miliőbe ágyazódott, és az egyéni migráció mellett főként a szűk családmag migrációja volt jellemző. A döntés módja és az együtt költözők összetétele szempontjából leginkább a családi állapot volt meghatározó: a fiatal, még nem házas egyénekre – akik a bevándorlók jelentős csoportját jelentették az ezredfordulón is – elsősorban az egyéni döntések és egyéni elmozdulások voltak jellemzőek, míg a családi döntés és a családtagok együttes migrációja főként a házasok esetében fordult elő. Az egyéni migráció tehát csak az esetek kis hányadában jelentett családi stratégiát. A későbbi migráns kohorszoknál azonban mind a családi döntés, mind a családtagok együttes migrációja nagyobb eséllyel fordult elő – a családi állapot kontrollálása mellett is –, mint a 90-es évek elején érkezettekénél.

#### **4.2. A bevándorlók posztmigrációs kapcsolathálói**

A bevándorlás kapcsán felmerülő további fontos kérdés – amelyre a posztmigrációs egyéni kapcsolathálók vizsgálatával kerestünk választ – a bevándorlók társadalmi integrációja. A feltárt egyéni kapcsolathálók jellemzői (méret, multiplexitás, sűrűség, heterogenitás, összetétel) alapján kirajzolódnak a bevándorlók fogadó országbeli társadalmi integrációjának jellegzetességei, valamint a kibocsátó közeghez fűződő kapcsolataik is.

Eredményeink azt mutatják, hogy a bevándorlók átlagosan nagyobb méretű kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a fogadó népesség, és ez a különbség akkor is megmarad – és az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül is érvényesül –, ha a két minta eltérő összetételének hatását kiszűrjük. Emögött a migráció kapcsolati erőforrásokat mobilizáló, illetve a potenciálisan elérhető kapcsolatokat „felértékelő” hatása, valamint a kapcsolati tőke szempontjából eleve szelektív volta feltételezhető. Egyfelől nagyobb valószínűséggel döntenek ugyanis a migráció mellett azok, akiknek vannak a migráció során mobilizálható kapcsolataik, másfelől a migráció olyan válsághelyzetet jelent az egyéni életút során, amelynek következtében megnő a személyes kapcsolatok jelentősége és jobban felértékelődnek a csupán potenciálisan elérhető kapcsolatok is.

A nagyobb méret mellett azonban a bevándorlók feltárt kapcsolathálóira kisebb multiplexitás jellemző, azaz kapcsolataik kevésbé sokrétűek, ugyanakkor a „belső mag” (a legfontosabb személyekből álló szűkebb háló) meglehetősen sűrű, ami jelentős kohéziót, ugyanakkor egyfajta zártságot is jelez.

A bevándorlók egyéni kapcsolathálóiban a lakóhely – amely a magyarországi vizsgálatok szerint leginkább behatárolja a kapcsolatok létrejöttét – szintén fontos szelektációs tényező: a szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek négyötöde a megkérdezettel azonos településen él. A lakóhely szerinti szelekció mellett megfigyelhető az iskolai végzettség szerinti szelekció is, és ezen belül leginkább a szakmunkás végzettséggel, valamint felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében érvényesül az ún. „hasonlósági elv” (kapcsolataik többsége azonos iskolai végzettségű).

A kapcsolatháló összetétele alapján arra lehet következtetni, hogy a bevándorlók vizsgált csoportja az ún. tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott: az idősebb és az alacsonyabb iskolai végzettségű személyeknél a családi-rokoni kötelékek, a fiatalabbaknál és a magasabb iskolai végzettségűeknél a baráti kapcsolatok jelentették a domináns integrációs csatornát. Fontos eredmény, hogy míg a letelepedés kezdeti időszakában az adaptációt megkönnyítő segítségnyújtást, támogatást elsősorban a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek – főként családtagok és rokonok – biztosították, a feltárt kapcsolatháló összetételében már a magyarországi születésű kapcsolatszemélyek – főként barátok – is jelentős arányt képviseltek. A fogadó népséggel kialakított kapcsolatok jelzik, hogy a bevándorlók nem csupán a meglévő migráns közösségbe integrálódtak (tehát nem beszélhetünk szegregációról), hanem hosszabb távon a fogadó társadalomba történő integrációjuk is megvalósul, elsősorban a baráti kapcsolatok révén.

A kapcsolatháló struktúráját illetően az iskolai végzettség és életkor szerinti eltérések a legszembetűnőbbek: a háló mérete növekszik, a sűrűsége és a családi-rokoni kapcsolatok aránya pedig csökken az iskolázottság növekedésével, míg az életkor emelkedésével ellenkező tendenciák érvényesülnek. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy az idősebb, és az alacsony iskolai végzettségű bevándorlók nem csupán közvetlenül érkezés után vették igénybe nagyobb eséllyel a migráns kapcsolataikat, hanem a feltárt egyéni hálókön belül is ezek képviselnek nagyobb arányt.

Összességében bár nem beszélhetünk szegregációról a bevándorlók vizsgált csoportja esetében, bizonyos alcsoportokra az átlagosnál nagyobb mértékben jellemző a származási ország szerinti homofília, így a 60 év felettiekre (akik kevésbé alakítanak ki új kapcsolatokat), a legutóbb érkezettekre, a Budapesten letelepedőkre, valamint a Romániából érkezőkre (akik a Magyarországon élő bevándorlók legnagyobb csoportját jelentik).

Eredményeink ugyanakkor rámutattak arra, hogy a személyes kapcsolatháló szerveződésében a származási ország szerinti homofília nem a migrációt követő szelekcióból fakad, hanem az „áthelyeződött hálózatok” következménye. Abból, hogy a más bevándorlókhoz fűződő kapcsolatok zöme a migráció előtti időszakban gyökerezik, arra következtethetünk, hogy a vizsgált bevándorló csoport egy nagyobb migrációs folyamat résztvevője, amelyben ha nem is teljes hálózatok, de hálózatrészek mozdultak el, illetve helyeződtek át a kibocsátó országokból Magyarországra. A „hálózatok áthelyeződése” nem csupán a családi-rokoni szálak mentén zajló migrációból adódik, hanem ugyanez figyelhető a baráti hálózatok (vagy hálózatrészek) esetében is.

A feltárt kapcsolatháló a bevándorlók fogadó társadalombeli beilleszkedésének mértékét, módját, csatornáit voltak hivatottak bemutatni, azonban vizsgálatunk arra is rávilágított, hogy a bevándorlók többségét a kibocsátó országhoz is számos – családi, rokoni, baráti – kapcsolat fűzi. Bár e kapcsolatok működtetésének térbeli, időbeli akadályai vannak, ezért a mindennapi élet során kevésbé jelenthetnek instrumentális erőforrást, expresszív funkciójukat – a kölcsönös bizalmat, érzelmi támogatást biztosító szerepüket – többé-kevésbé megőrzik. Tehát az a mikro-milió, amely „virtuálisan” körülveszi a bevándorlókat, a valóságos fizikai térben országhatárokkal szabdalt. Ugyanakkor a mindkét – a kibocsátó és a fogadó – országbeli személyes kapcsolatok sajátos kettős kötődést is eredményeznek a vizsgált bevándorló csoport jelentős részénél.

### **4.3. A kapcsolati tőke szerepe a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjában**

A kapcsolati tőke fontos szerepét a migráció során annak más erőforrásokká való konvertibilitása magyarázza. Ennek kapcsán empirikus elemzésünk harmadik részében arra kerestünk választ, milyen hatása volt a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőkének a migrációt követő gyors munkatalálásra, valamint hosszútávon a munkaerő-piaci

integráció sikerességére. Eredményeink rávilágítanak arra, hogy a kapcsolati tőke szerepe időben és a kapcsolatok jellegét illetően is változó.

A migrációt követően mobilizált kapcsolati tőke egyértelműen hozzájárult a gyors munkaerő-piaci elhelyezkedéshez, és hatása még a 2002-es foglalkoztatottság esetében is megfigyelhető. Ebben a tekintetben az áttelepült családtagok, rokonok részéről kapott segítségnek volt leginkább szerepe. Ugyanakkor a gyors munkataláláshoz az ismerősök és a származási országban élő személyek segítsége is hozzájárult, ami egyfelől a gyenge kötések szerepét igazolja, másfelől rámutat arra a nyilvánvaló tényre, hogy bevándorlók esetében a kapcsolathálók átlépik a földrajzi határokat.

A potenciális kapcsolati tőke szerepe azonban már kevésbé egyértelmű: a korábban áttelepült barátok megléte ugyan növelte a gyors munkatalálás esélyét, az áttelepült családtagok, rokonok viszont az átmeneti munkanélküliség valószínűségét növelték. Ez abból adódik, hogy a korábban áttelepült családtagok, rokonok sok esetben olyan védőhálót jelentettek a bevándorlók számára, amely jelentős támogatást biztosított a migrációt követő időszakban, lehetővé téve számukra a munkaerő-piaci lehetőségek alaposabb – ám hosszabb ideig tartó – feltárását, adott esetben a kényszermegoldások elkerülését. Erre utal az is, hogy bár a mozgósított kapcsolatok révén gyorsabban találtak munkát a bevándorlók, az így talált munka – a szakmunkás és felsőfokú végzettségűek körében – kevésbé felelt meg iskolai végzettségnek, mint a formális úton talált munka. A munkaerő-piacon eladható tudással, szakmával nem rendelkezők esetében viszont előnyösebbnek látszik a kapcsolatokon keresztül talált munka.

Bár a gyenge kötések mozgósítása a munkakereséshez hatékonyabb volt, leginkább mégis erős kapcsolataik révén találták az első munkát a bevándorlók. Ez annak tulajdonítható, hogy a bevándorlás vizsgált szelete főként az erős kapcsolatok (családtagok, rokonok, barátok) révén jött létre, így éppen az a gyenge kapcsolatból álló ismerősi kör „veszett el” – illetve maradt a kibocsátó országban – általa, amely hatékony lehet az instrumentális cselekvés (adott esetben az álláskeresés) sikeressége szempontjából. Idővel – a munkahelyet váltók körében – az erős kötések igénybevétele csökkent, a gyenge kötéseké viszont kissé növekedett, ez utóbbiak azonban már a migráció után kialakult ismerősi kapcsolatok voltak.

Kutatásunk e fejezetéből leszűrődő fontos eredmény, hogy míg az első munka gyors megszerzésében az emberi tőke hatása nem érvényesült, meghatározó szerepe volt viszont a meglévő kapcsolatok mozgósításának, a posztmigrációs életszakasz kezdetén meglévő kapcsolati tőke idővel veszít jelentőségéből, és hosszabb távon ugyanazon tényezőknek a hatása érvényesül, mint amelyek általában – nem migráns népesség esetén – meghatározzák a foglalkoztatottságot. Tehát a kapcsolati tőkét és annak hatását illetően a bevándorlók egyes csoportjai közt meglévő különbségek idővel csökkennek és a kapcsolati erőforrások helyett az egyéni erőforrások határozzák meg a munkaerőpiaci-helyzet alakulását.

Az elemzések egyik fontos – társadalompolitikai szempontból is figyelmet érdemlő – eredménye, hogy a nemek közötti különbségek a bevándorlók munkaerő-piaci sikerességében hosszútávon is megfigyelhetőek: a nők nem csak a migrációt követő gyors munkatalálásban, hanem a 2002-es és a 2006-os foglalkoztatottság tekintetében is hátrányban voltak a férfiakhoz képest, és nagyobb eséllyel szembesültek munkanélküliséggel a két adatfelvétel közti időszakban is. Ez a hátrány a munkaerő-piaci helyzetet befolyásoló egyéb tényezők kontrollálása mellett is érvényesült, és a kapcsolati tőke megléte, illetve mozgósítása esetén sem szűnt meg.

A származási ország hatása – a volt Jugoszláviából érkezettek hátránya – főként a migrációt követő első időszakban mutatkozott meg erőteljesen, és bár a 2002-es foglalkoztatottság vonatkozásában is megfigyelhető volt, a mobilizált kapcsolati tőke figyelembevételével a hatás szignifikanciája eltűnt. Ezt azt jelzi, hogy a volt Jugoszláviából érkezettek foglalkoztatottsági hátránya főként abból adódott, hogy kevésbé rendelkeztek mozgósítható kapcsolati tőkével.

A magyar nemzetiség hatása, amelyről az feltételeztük, hogy a vizsgált bevándorló csoport esetében növelte a munkaerő-piaci beilleszkedés sikerességének esélyét, a többváltozós elemzésben egyáltalán nem érvényesült, amiből arra következtethetünk, hogy a magyar nemzetiségűek sikeresebb integrációja (ami a kétváltozós elemzésben megmutatkozott) elsősorban annak köszönhető, hogy több emberi és kapcsolati tőkével rendelkeztek. Ugyanakkor kisebb arányban találtak kapcsolat révén az első munkát, mint a nem magyarok, ami arra utal, hogy a fogadó népességgel azonos anyanyelv következtében könnyebben kamatoztatták egyéni erőforrásaikat.

A dolgozat során vizsgált kérdések, bár számos új eredménnyel gazdagították a magyarországi bevándorlásról való ismereteinket, több nyitott kérdést is hagytak, illetve további kutatási irányokat is kijelöltek.

A kapcsolati tőkének a migráció során – egyfelől a migráció létrejöttében, másfelől a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjában – játszott szerepét társadalmi rétegenként elkülönülő magyarázó modellekkel is érdemes lenne megvizsgálni. Elképzelhető, hogy mindazon tényezők hatásban, amelyek a vizsgált csoport egészére felépített modellekben szignifikánsnak bizonyultak, eltérések tapasztalhatók a különböző társadalmi csoportok esetében.

További kutatási irány lehetne a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke elemek és a posztmigrációs kapcsolathálóok jellemzőinek az összekapcsolása. Bár tettünk erre egy rövid kitérőt a dolgozatban, amelynek eredményei arra utalnak, hogy a kapcsolati tőke korábbi gazdagsága vagy szűkössége a posztmigrációs kapcsolathálóok méretére is rányomja bélyegét, illetve a migráció létrejöttében szerepet játszó kapcsolati tőke típusa a későbbi kapcsolathálóok összetételét is meghatározza, de ennek alaposabb elemzése további összefüggések megfogalmazását tenné lehetővé. Csoport szinten tudjuk ugyan, hogy elmozdulás történt a migráns családi, rokoni kapcsolatoktól a fogadó társadalom felé, azonban érdemes lenne a változásokat egyéni szinten is megvizsgálni, és ez alapján is tipologizálni a bevándorlókat.

A bevándorlók posztmigrációs kapcsolathálóinak vonatkozásában további figyelmet érdemelne e kapcsolathálóok átalakulása, dinamikája, valamint működésük, funkcióik változása. A longitudinális adatfelvétel lehetővé teszi a két időpont közötti változások feltárását mind a csoport egészét tekintve, mind egyéni szinten. A network-dinamika különbségei az egyes társadalmi, demográfiai csoportok között a társadalmi, gazdasági integrációban hosszútávon tapasztalható eltérésekre is magyarázattal szolgálhatnak.

Végül mindazok az eredmények, amelyeket a dolgozat a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálóok vizsgálata révén feltárt, és amelyek a migráció jövőbeli várható alakulása, valamint a bevándorlók társadalmi és munkaerő-piaci integráció kapcsán leszűrődtek, a migrációs politika számára is fontos adalékokkal szolgálhatnak.

## A tézisgyűjteményben szereplő hivatkozások

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: *Társadalmi Riport 1998* (szerk.: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy.): 237–256.
- Bauer, T. (1997): Network Migration of Ethnic Germans. In: *International Migration Review*, Vol. 31. No. 1: 143–149.
- Boyd, M. (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. In: *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3: 638–670.
- Fawcett, J. T. (1989): Networks, linkages and migration systems. In: *International Migration Review*, 1989 vol. 23:671–680.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest, 213 p.
- Gurak, D. T. – Caces, F. (1992): Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. In: Kritiz, M. M., Lim, L. L., Zlotnik H. (eds.): *International migration systems: A global approach*. Oxford: Clarendon Press: 150–175.
- Lin, N. (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Massey, D. S. (1990): Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. In: *Population Index*, 56 (1): 3–26.
- Massey, D. S. – Espana, F. G. (1987): The Social Process of International Migration. In: *Science*, 237: 733–738.
- Massey, D. S. – Espinosa, K. E. (1997): What's Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Political Analysis. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 102, No. 4 (January 1997): 939–999.
- Massey, D. S. et al. (1987): *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Massey, D. S. et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. In: *Population and Development Review*, Vol. 19, No. 3: 431–466.
- Massey, D. S. et al (1998): *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the end of the Millennium*, Oxford: Clarendon Press.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium: Budapest, 2001, 9–41.
- Sik Endre (1994): (Ki)vándorlási szándékok Magyarországon 1993-ban. In: Sik Endre és Tóth Judit (szerk.) *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1993, Budapest, 1994: 40–49.
- Sik Endre (1998): A migrációs potenciál a mai Magyarországon. In: *Európai Tükör*, III(2): 84–106.
- Sik Endre (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, és ha igen mennyiben nem? In: *Szociológiai Szemle* 16. évf. 2. sz.: 72–95.

- Sik Endre – Örkény Antal (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (szerk.: Örkény A.), Budapest: 188–200.
- Tóth Pál Péter (1997b): Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988–1994). Budapest, 1997, Püski Kiadó, 238 p.
- Wilpert, C. (1992): The Use of Social Networks in Turkish Migration to Germany. In: Kritz, M. M., Lim, L. L., Zlotnik H. (eds.): *International migration systems: A global approach*. Oxford: Clarendon Press: 177–189.

## A szerzőnek a témában megjelent fontosabb publikációi és konferencia előadásai

### Publikációk

- Gödri Irén (2008): Bevándorlók munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezők Magyarországon – a kapcsolati erőforrások szerepe. In: *Statiztikai Szemle*, 86. évf. 6. szám: 533-563.
- Gödri Irén (2007): A kapcsolati tőke szerepe a magyarországi bevándorlásban. In: *Kisebbségkutatás* 16. évf. 4. szám: 699-727.
- Gödri, Irén (2006): Men and Women at Various Stages of the Migration Process. Immigration to Hungary from a Gender Perspective. In: *Changing roles* (ed.: Nagy, I. – Pongrácz, T. – Tóth, I. Gy.), TÁRKI, Budapest: 146-162.
- Gödri Irén (2005): A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók. In: Gödri I. – Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 133-213.
- Gödri Irén (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri I. – Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 69-131.
- Gödri, Irén (2005): The nature and causes of immigration into Hungary and the integration of immigrants into Hungarian society and labour market. In: *Demography*, Vol. 48. 2005, Budapest: 168-191.
- Gödri Irén (2004): Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón, In: *Erdélyi Társadalom* 2. évf. 1. szám, Kolozsvár: 37-54.
- Gödri, Irén (2004): A Special Case of International Migration: Ethnic Hungarians Migrating from Transylvania to Hungary. In: *Yearbook of Population Research in Finland XL 2004*, Helsinki: 45-72.
- Gödri Irén (2004): A környező országokból érkező bevándorlók beilleszkedése Magyarországon. In: *Demográfia* 47. évf. 3-4. szám, Budapest: 265-299.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter (2004): A bevándorlók társadalmi helyzete. In: *Társadalmi R riport 2004*, TÁRKI, Budapest: 425-438.
- Gödri Irén (2004): Ki, mikor és miért lesz bevándorló? A Romániából Magyarországra bevándorolt népesség jellemzői és migrációs motivációi. In: *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. (szerk.: Kiss T.), Kolozsvár: 126-146.
- Gödri Irén (1998): Romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai. In: *REGIO Kisebbségi Szemle*, 9. évf. 3. sz.: 75-99.

## Konferencia előadások

- *The role of social capital in the labour market integration of immigrants in Hungary.* Poster presentation. EAPS European Population Conference 2008, July 9-12, Barcelona
- *Bevándorlók munkaerő-piaci integrációja Magyarországon egy panelvizsgálat tükrében.* Előadás az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság konferenciáján, 2007. október 19, Budapest
- *Social networks and social capital in the immigration process into Hungary.* Poster presentation. European Population Conference 2006 (Európai Népesedési Konferencia), 2006. June 21-24, Liverpool (UK)
- *Merre tart a magyarországi bevándorlás? A kapcsolathálók szerepe a folyamatban.* Előadás az MTA Társadalomkutató Központ Népesedéstudományi Kutatócsoport „Népesedési viszonyok másfél évtizeddel a rendszerváltás után” c. konferenciáján, 2005. december 8, Budapest
- *A kapcsolati tőke szerepe a bevándorlók beilleszkedésében.* Előadás a II. Magyar Sunbelt Konferencián, 2005. június 11, Budapest
- *Bevándorlók munkaerő-piaci helyzete és társas kapcsolatai.* Előadás a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztályának ülésén, 2004. május 24, Budapest
- *Bevándorlók kapcsolathálózati erőforrásai.* Előadás az I. Magyar Sunbelt konferencián, 2004. május 8, Budapest

## A dolgozat tartalomjegyzéke

<b>Bevezetés.....</b>	<b>5</b>
Adatok forrása .....	8
<b>1. A magyarországi bevándorlás a kelet-közép-európai rendszerváltások után .....</b>	<b>10</b>
1.1. A bevándorlás kontextusa, a régió migrációs sajátosságai.....	10
1.2. A magyarországi bevándorlás főbb jellemzői, okai és mozgatórugói.....	20
1.2.1. Általános (társadalmi, gazdasági, politikai) feltételek.....	24
1.2.2. Egyéni migrációs motivációk, bevándorló-típusok.....	26
1.3. A magyarországi bevándorlás etnikai jellege.....	30
1.4. A magyarországi migrációs kutatások hiányossága, avagy miért szükséges a kapcsolathálók szerepének vizsgálata?.....	33
<b>2. A kapcsolati (társadalmi) tőke és a kapcsolathálózatok a migrációkutatásban .....</b>	<b>37</b>
2.1. A társadalmi tőke fogalma és dimenziói .....	37
2.2. A kapcsolati tőke, mint a társadalmi tőke egyik eleme .....	40
2.3. A migráció kapcsolathálózati megközelítése .....	44
2.4. A kapcsolathálók, illetve a kapcsolati tőke szerepére épülő migrációs elméletek .....	49
<b>3. A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke a magyarországi bevándorlásban .....</b>	<b>53</b>
3.1. Kérdésselvetés, módszerek .....	53
3.2. A potenciális kapcsolati tőke.....	58
3.2.1. Célországbeli kapcsolatszemélyek – migrációs minta, potenciális erőforrás.....	58
3.2.2. A potenciális kapcsolati tőke előfordulását meghatározó tényezők.....	63
3.3. A migrációs döntésben részt vevő és együtt költöző személyek.....	69
3.3.1. A döntés és a költözés módját meghatározó tényezők .....	74
3.4. A migráció során mobilizált kapcsolati tőke .....	78
3.4.1. Információ a migráció előtt .....	79
3.4.2. Segítség a migráció után.....	84
3.5. Bevándorlók típusai a kapcsolati tőke alapján .....	90
3.6. Összegzés, következtetések.....	95
<b>4. A bevándorlók kapcsolathálói a migráció után .....</b>	<b>99</b>
4.1. A kapcsolatháló jellemzői, mint a társadalmi integráció jelzőszámai.....	99
4.2. Az alkalmazott mérőeszköz.....	100
4.3. A kapcsolathálók kiterjedése.....	101
4.3.1. A kapcsolathálók mérete .....	102
4.3.2. A kapcsolatok multiplicitása .....	109
4.3.3. A kapcsolathálók sűrűsége .....	110
4.3.4. A kapcsolathálók heterogenitása .....	111
4.4. A kapcsolathálók létrejöttében érvényesülő szelekció .....	111
4.5. A kapcsolathálók összetétele.....	113
4.5.1. A kapcsolathálók kapcsolatjelleg szerinti összetétele.....	113
4.5.2. A kapcsolathálók összetétele a kapcsolatszemélyek származási országa .....	119
szerint .....	119
4.6. A kapcsolatok időtartama .....	124

4.7. Az interakciók gyakorisága és a kapcsolatszemélyek elérhetősége .....	126
4.8. A határokon átívelő és a fogadó országbeli családi kapcsolatok.....	128
4.9. A kapcsolatháló néhány jellemzője az egyes bevándorló-típusoknál .....	132
4.10. Összegzés .....	133
<b>5. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálózati erőforrások szerepe a bevándorlók</b>	
<b>munkaerő-piaci integrációjában .....</b>	<b>137</b>
5.1. Elméleti támpontok, kutatási eredmények, ellentmondások .....	138
5.2. Kérdésselvetés, módszer .....	143
5.3. Támogató és a munkakereséshez mozgósított kapcsolatok a migráció után.....	146
5.4. A kapcsolati tőke hatása a gyors munkatalálásra .....	150
5.5. A személyes kapcsolatok szerepe az első munkatalálásban.....	153
5.5.1. A kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét meghatározó tényezők.....	157
5.6. A személyes kapcsolatok szerepe a további munkatalálásban .....	159
5.7. A kapcsolati erőforrások szerepe a munkaerő-piaci integráció sikerességében – időbeli	
változások .....	163
5.7.1. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja 2002-ben .....	164
5.7.2. A munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők 2002-ben.....	170
5.7.3. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja 2006-ban .....	177
5.7.4. A munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők 2006-ban.....	180
5.8. Összegzés, következtetések .....	187
<b>6. Összefoglalás .....</b>	<b>191</b>
<b>Hivatkozott irodalom .....</b>	<b>198</b>
<b>Melléklet .....</b>	<b>206</b>
<b>Függelék.....</b>	<b>212</b>
A <i>Bevándorlók 2002</i> adatfelvétel (1. hullám) .....	212
Az alapsokaság, a minta és a mintavétel leírása.....	212
A homogenizált minta megoszlása az elemzésekbe bevont főbb változók szerint .....	215
Az adatbázis standardizálása .....	217
A <i>Bevándorlók 2006</i> adatfelvétel (2. hullám) .....	218
A második hullámban megkérdezettek és a teljes minta főbb jellemzői a 2002-es adatok	
alapján.....	218
A tisztított minta megoszlása az elemzésekbe bevont főbb változók szerint .....	220
<b>Ábrák jegyzéke .....</b>	<b>221</b>
<b>Táblázatok jegyzéke .....</b>	<b>222</b>

## **Jegyzetek, megjegyzések az értekezéshez**